

ZERDÜŞT MİTOLOJİSİ

PROF. DR. NİMET YILDIRIM *

Öz

Zerdüş inanın sisteminin temel özelliklerinden biri olan “düalizm”, evrende etkin rol oynayan iki karşı gücü esas alır. Eski Aryalar, evrende; “**asha**: doğruluk”, “**durûg**: yalan” adlarıyla iki karşı gücün varlığına inanırlar. Bu inanış biçimi Zerdüş inanırları ve din adamları tarafından benimsenen ve yaygınlaştırılan inanç temelleri arasında yer alır. Zerdüş kutsal metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla bizzat Zerdüş de muhataplarının, hedef kitle olarak aldığı inanırlarının içerisinde ikiz karşı ruh inanının bulunduğu düalizme dayalı inançların var olduğunu, birtakım mitlerden haberdar olduklarını iyi bildiği için bu inancı ilahilerinde göz önünde bulundurmuştur. İran mitolojisi tarihinde, söz konusu düalizm gereği ortaya çıkan birçok gelişme ve mitolojik anlatı vardır. İran mitolojisinde yer alan birçok melek ve dev, Êzed ya da Ehrimen’in takipçileridir. Başlangıçta bunlar; birtakım ahlakî nitelermeler olarak var olan daha sonra da varlık aleminde yer alan ve birer kişilik kazanarak melek ya da şeytan şekillerinden birine giren iyilik ve kötülük tasavvurlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Zerdüş, Mitoloji, İran Mitolojisi, Zerdüş Mitolojisi.

* PROF. DR. NİMET YILDIRIM, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature. Email: yildirim2002@hotmail.com, Web: nimetyildirim.com.tr; nyildirim.wordpress.com. Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6544-7573> (Makale Geliş Tarihi: 13.07.2021/Kabul Tarihi: 05.08.2021).

ABSTRACT

"Dulism", one of the main features of the Zoroastrian belief system, is based on two opposing forces that play an active role in the universe. Ancient Aryas, in the universe; believe in the existence of two opposing forces, namely "asha: truth" and "durûğ: lie".

This form of belief is among the belief adopted and popularized by Zoroastrian believers and clergy. As it is understood from the Zoroastrian scriptures, Zoroaster himself took this belief into consideration in his hymns because he knew very well that there were beliefs based on dualism, including the belief of twin opposite spirits, and that they were aware of some myths.

In the history of Iranian mythology, there are many developments and mythological narratives that emerged due to the dualism in question. Many angels and giants in Iranian mythology are followers of Ized or Ahrimen. In the beginning these are; They are the conceptions of goodness and evil that exist as a number of moral qualifications and then take place in the realm of existence and gain personality and enter one of the forms of angels or devils.

Keywords: Zoroastrian, Mythology, Iranian Mythology, Zoroastrian Mythology.

چکیده

"دوالیسم (دوگانه انگاری)"، یکی از ویژگی‌های اصلی سیستم اعتقادی زرتشتیان، بر دو نیروی متضاد استوار است که نقش فعالی در جهان بازی می‌کنند. آریاهای باستانی به وجود دو نیروی متضاد در جهان، یعنی "آشا: حقیقت" و "دوروغ: دروغ" اعتقاد داشتند. این نوع از اعتقادات از جمله باورهایی است که توسط علما روحانیان زرتشتی پذیرفته و رواج یافته است. همانطور که از کتب مقدس زرتشتی استنتاج می‌شود، خود زرتشت در سرودهای خود این اعتقاد را داشته و به خوبی می‌دانست که اعتقاداتی مبتنی بر دوگانگی وجود دارد، از جمله اعتقاد به روح دوقلوی متضاد که بعضاً بصورت اساطیر بروز و نمود پیدا کرده است. بسیاری از فرشتگان و دیو‌های اساطیر ایران پیرو ایزد یا اهریمن هستند. در ابتدا آنها مفاهیم خوبی و بدی هستند که به عنوان تعدادی از معیارهای اخلاقی وجود

دارند و سپس در قلمرو وجود واقع شده و شخصیت پیدا می کنند و وارد یکی از اشکال فرشتگان یا شیاطین می شوند.

کلیدواژه ها: زرتشت، اساطیر، اساطیر ایران، اساطیر زرتشتی.

1. Tanrılar ve Devler arasındaki Savaşlar

Zerdüşt inanın sisteminin temel özelliklerinden biri olan “dogâneği/dülizm”, evrende etkin rol oynayan iki karşıt gücü esas alır. Eski Aryalar, evrende; **asha**¹/doğruluk/düzen, **durûğ**²/yalan/düzensizlik adlarıyla iki karşıt gücün varlığına inanırlar. Bu inanış biçimi Zerdüşt inanırları ve din adamları tarafından benimsenen ve yaygınlaştırılan inanç temelleri arasında yer alır. Bu inanışta doğruluk ve düzenin taraftarları olan güçler “**Asheven**”, kötülük yanlıları, yalan taraftarları da “**Durugvan**” isimleriyle bilinirler. Zerdüşt kutsal metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla bizzat Zerdüşt de muhataplarının, hedef kitle olarak aldığı

¹ **Asha/Ordîbehişt** : *Avestâ*’da; “Arta-vahishta” “Asha-vahishta”, “asha”, Ašāvahšta: *doğruluk, dürüstlük, kanun, temizlik* ile “hishta; en iyi” kelimelerinden oluşan “en iyi varlık, dünyanın en iyisi, iyi düzen”, “en iyi doğruluk”, “en iyi temizlik” anlamlarında bir kelimedir. Ordîbehişt, manevî dünyada Ahura Mazda’nın doğruluk, temizlik ve kutsallığının simgesi, maddi evrende ise, yerküredeki bütün ateşlerin sorumlusudur. “*Kutsal ölümsüzler*” adlı meleklerin en güzeli olduğuna inanılır. Sadece yanlışlıklar karşısında oluşuyla değil, tanrının kanunlarının temsilcisi olduğu, dünyanın etik düzenini sağlaması nedeniyle de önemlidir. Asha’yı tanımayanlar, cennet yüzü göremezler. Ordîbehişt, *Avestâ*’nın birçok yerinde saygınlığı ve övgülerle anılır. Yeştlerden biri onun özellikleri ve övgüsüne ayrılmıştır. Eski İran takviminde her ayın 3. günü ve her yılın 2. ayına adı verilen bu kutsal ölümsüzü razı etmeyenler cennete giremezler. (Dusthâh, *Avestâ*, II, 907; Pûrdâvûd, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 55; Oşîderî, *Dânišnâme*, s. 92-93; İftihârzâde, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, s. 181; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 16; Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 561).

² **Durûğ**: *yalan*, *Avestâ*’da; “durûc”, “durûg”, Pehlevî dilinde; “durûğ”, İslâm öncesi kaleme alınmış Farsça metinlerin çoğunda; “durûğ” ya da “durûc”: “*insanı pençeleri arasına alıp kahredebilen en tehlikeli dev*” olarak tanımlanır. Bu kelime, özel bir devin adı olduğu gibi aynı zamanda Ehrimen’in ordusu ve Dahhâk’ı da kapsamaktadır. Yalan, insanların zararlarına, felaketlerle yüz yüze gelmelerine sebep olmakta, kıyamet gününde doğruluk tarafından yenilgiye uğratılmaktadır. *Avestâ*’nın bazı bölümlerinde yalan çok güçlü bir dev olarak nitelenmekte, hayatı başarısızlıklara boğan, evreni yok eden bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Ancak iyilik simgesi Ferveher yardımıyla yalan devinin faaliyetleri engellenebilmektedir. (*Ferheng-i Esâtîr*, s. 193; Dusthâh, *Avestâ*, II, 983; Afîfî, *Esâtîr*, s. 509-510).

inanırlarının içerisinde ikiz karşıt ruh inancının bulunduğu düalizme dayalı inançların var olduğunu, birtakım mitlerden haberdar olduklarını iyi bildiği için bu inancı ilahilerinde göz önünde bulundurmıştır: ³

“İki ruhtan söz edeceğim. Bunlardan biri olan kutsal ruh/Spent Mînu, yaratılışın başlangıcında yıkıcı ruha/Ehrimen şöyle dedi: Bizim ne düşüncelerimiz birbirleriyle uyum içerisinde ne öğretilmemiz ve ne de düşünce güçlerimiz ne seçkilerimiz ne sözlerimiz ve ne de yaptıklarımız ne ruhlarımız ve ne de vicdanlarımız.” Yasna, 45/2.

“Dogâneğî/saneviyyet: *düalizm*”; biri, “hayır/iyilik”; diğeri, “şer/kötülük” olmak üzere iki kaynağı kabul etme anlamında bir terim olan düalizm, iyilik ve kötülüğün her birinin ayrı ayrı kaynakları olduğuna inanan Eski Arya dinlerinde de yer alır. İyilik güçleri insanoğlunun mutluluk ve refahının, kötülük güçleri ise onun mutsuzluğu ve talihsizliğinin kaynağı olarak kabul edilir. Allah ve melekût evreninin karşısında kötülükler dünyası, karanlıklar evreni ve içerisinde de orada egemenlik süren “devler/daevalar” bulunmaktadır. Kötülükler dünyası Ehrimen’in egemenliğinde ve Ehrimen sürekli olarak iyilik önderi Ahura Mazda ile savaş halindedir. Bu savaşın alanı da yerler ile gökler arasındaki uçsuz bucaksız evrendir. İnsanoğlu, bu ikisinin arasında ya Yezdân ile birlikte olacak ya da Ehrimen ve yandaşları arasında yer alacaktır.

İran mitolojisinde yer alan birçok melek ve dev, Êzed ya da Ehrimen’in takipçileridir. Başlangıçta bunlar; birtakım ahlakî nitelermeler olarak var olan daha sonra da varlık aleminde yer alan ve birer kişilik kazanarak melek ya da şeytan şekillerinden birine giren iyilik ve kötülük tasavvurlarıdır. Öyle ki; bütün imşâspend/kutsal ölümsüz isimleri; iyilik adları ve iyilik nitelermelerdir. Bunların karşısında bütün Kamârîklerin adları da kötülük nitelermelerinin yansımalarıdır. Eski İran’da çok geniş bir etkiye sahip düalist yaklaşım, *Avestâ*’daki kelimeler, isimler ve fiillere kadar etkili olmuş, kelimeler bile Yezdân’a ait olanlar ve Ehrimen’e ait olanlar diye iki farklı gruba ayrılmıştır. ⁴

İran düşüncesinde düalizm, doğal bir kaynağa dayanır. Doğanın, insanlara ve diğer yaratıklara karşı sevgisi ve şefkati, onların mutluluk ve huzurlarını sağlamalarına ortam hazırlarken, yaratıklara karşı gazabı ve

³ Hinnells, *Şınâht-i Esâtîr-i Êrân*, s. 67.

⁴ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 197.

kahrı ise sıkıntılar, kıtlıklar ve çatışmaların gerekçesi olarak kabul edilir. Maddî dünya da gerçekte, iki karşıtın yüz yüze gelmesiyle, iyi ile kötünün, olumlu ile olumsuzun karşılaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Hareket ve hayat da bu diyalektiğin, bu karşıt iki objenin varlığını sürdürmesiyle var olacaktır. Bunlardan biri, diğerini etkisiz hale getirdiğinde, teknik anlamıyla; fiziksel çatışma sona erdiğinde ise, hareketin yerini durgunluk alacak maddî hayat, bütün varlıkların yaşamı sona erecek ve kıyamet kopacaktır.⁵

Avestâ' da; Teşter Yeşt, iyilik ve kötülüğün mücadelesi ve yücelerde yağmur meleği ile kıtlık devi arasındaki savaşın en iyi örneğidir. Zervanizm'de de iyilik ve kötülük, aydınlık ya da karanlığın bu inanışa göre birtakım temelleri bulunmaktadır. İran mitolojisi tarihinde, söz konusu düalizm gereği ortaya çıkan birçok gelişme ve mitolojik anlatı vardır. Bunların en önemlileri arasında; Dahhâk ile Cemşîd mücadelesi, ilk sığırın Mitra tarafından öldürülmesi, yaratılışın ilk dönemlerinde başlayan Ahura Mazda ile Ehrimen arasındaki amansız savaş, Zerdüş Peygamber'in, devler ile kötülüklerle karşı savaşı ve son olarak da, Zerdüş'ün mevûdlarından Soşyân'ın, kıyamete yakın ortaya çıkıp kötüler ve Ehrimen güçleriyle savaşıp onları yenmesi ve aydınlığı egemen kılması yer alır.⁶

İslâm kültüründe iyilik ve kötülük arasındaki karşıtlık ve mücadele hem doğada hem yaratılışın aslında ve hem de metafizik dünyada (Allah-Şeytan) bulunmaktadır. Buna dayanarak mutasavvıflar maddî dünyayı zıtlıklar alemi ve ceberût alemini de birlik alemi olarak nitelemişlerdir. Maddî alem mistik bakış açısıyla iki kısma ayrılır: bunlardan biri aydınlık, diğeri de karanlıktır. İnsan bedeni, her zaman aydınlık ve karanlığın birbirinden ayrılması işini yapmaktadır.⁷ Bu "ikicilik", *Şâhnâme'* de de geniş ölçüde yansımasını bulmakta ve genellikle; İran-Turan savaşları, millî kahramanlar, kötüler, devler ve dev yaratılışlılar arasında süren mücadeleler şeklinde kendisini göstermektedir.⁸

⁵ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 198.

⁶ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 198.

⁷ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 198.

⁸ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 198.

Işık ya da nur evreni iyiliği ve gerçeği temsil ederken karanlık ve zulmet evreni de kötülüğü ve yalanı simgeler. Ruh ile ruhsal olan varlıklar ise ışık evreni aittir ve yapısı gereği iyidir. Kötülük evreni iyilik evreni alemi ya da ışık ile karanlık veya nur ile zulmet arasındaki bu mücadelede başarılı olacak iyilik, yani ışıktır. Makro hayatın sonunda kötülük ve zulmet, ışık tarafından dizginlenerek tahakküm altına alınacak ve onun emrinde olan madde ve maddî evren yok edilecektir. Mikro hayatı temsil eden insan açısından da asıl olan, iyilik evrenine ait ruhsal varlığına değer vermek ve kötülüğe ait maddî yapısına, yani bedenine ve bedeninin istek ve arzularına boyun eğmemektir.

Latince "duo: iki", "düalizm: "ikicilik" olarak da bilinir. Felsefede, bilgi sürecini çözümlenme ya da gerçekliği açıklamak için birbirinin karşıtı ya da tamamlayıcısı olabilen, ama birbirine indirgenemeyen iki ayrı ilkeyi temel alan görüş. Gerçekliği yalnızca bir ilkeye dayandıran tekçilik/monizm ve çok sayıda ilkeyle açıklayan çokçuluktan/pluralizm farklıdır. Çok çeşitli konu ve kavramlara ilişkin olarak ortaya çıkan düalizmde, yararlanılan iki ilkenin niteliklerini birbiriyle ilişkileri açısından belirleme eğilimi yaygındır.⁹ Dünyayı denetleyen iki karşıt yüce güç ya da tanrıya, karşıt kutsal ya da şeytanî varlıklara inanç biçimindeki düalizm, eski çağlarda din olgusunun önemli bir ögesi idi. Bütün dinlerde kutsal olan ile olmayan arasında ayırım yapılması ise, her dinde bir tür düalizme yer verildiğini düşündürür. Mitolojiye göre bütün çok tanrılı dinlerde; tanrılardan farklı ya da onlara karşıt bir grup oluşturan doğüstü güçlerin varlığı kabul edilir. Aynı grup oluşturmayıp tek bir panteon içinde yer alan gökyüzü ve yeryüzü tanrıları (Germen mitolojisinde Asen ve Vanen) ya da yıkıcı ve yapıcı tanrılar (Mısır mitolojisinde Seth ve Osiris) arasında bile gerilim ve çatışma olabilir. Dinsel düalizmin bir başka tipik biçimi de önceleri kusursuz olan evrene kötülüğün girişine ilişkindir.¹⁰

Dinsel düalizmin en aşırı biçimi, Zerdüşt dininde ortaya çıkar. Zerdüşt'ün dinsel düzeninde Ahura Mazda ile onun yarattığı ikiz ruhlardan Ehrimen arasında temel bir karşıtlık vardır. Ehrimen, yaptığı kötülüklerle dünyaya acı, hastalık ve ölümü getirir. Zerdüşt dininin sonraki gelişmesi

⁹ "Dualizm", *Ana Britannica*, VII, 501.

¹⁰ "Dualizm", *Ana Britannica*, VII, 501.

içinde Ahura Mazda ve Ehrimen, yaratıcı ve yıkıcı biçiminde birlikte var olan sonsuz iyilik-kötülük düalizmine dönüştü.¹¹

2. İyilik Güçleri

2.1. Ahura Mazda

Zerdüş'tün *Avestâ*'daki en büyük tanrısı Ahura Mazda, Fars edebiyatında genellikle "Ahura Mazda", "Hurmuzd", "Hurmezd" "Ormuzd", "Hormuzd" ve "Hormez" şekillerinde geçer.¹² Farsça sözlüklerde bu kelimenin "tanrı" karşılığı dışında "müşteri gezegeni" anlamı da yer alır. Mazdeist inanışta ve İrano-Aryanlar'da tek ve sadece iyilik tanrısıdır. Her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Ahura Mazda'nın düşmanı ise tümüyle kötü güçlerdir.¹³ Farsça'da "server-i dâna: bilge önder, bilge efendi" anlamıyla da bilinen Ahura Mazda, diğer Arya tanrılarının tamamını batıl ve gerçek dışı tanrılar olarak niteleyen, iyilikler ve güzelliklerin yaratıcısı Zerdüş'tün *Avestâ*'daki tanrılarına verdikleri addır. Onun ortaya çıkışıyla birlikte tek tanrıya tapanlara "Mezdiyesnâ"; birden fazla tanrılara inananlara da "Dîvyesnâ" adı verilmiştir. İmşâspendler ve diğer tanrılar onun tarafından yaratılmıştır. Ahura Mazda, Mazdeist inanışta mutlak ve en yüce yaratıcıdır. Egemenliğinde kendisine altı İmşâspend: *kutsal ölümsüz* yardımında bulunmaktadır. Başlarında Ahura Mazda'nın bulunduğu bu yedili grup bir birlik içerisinde hareket etmektedir.¹⁴ Hurmuzd Yeşt, *Avestâ*'nın Yeştler kısmının birinci bölümünü oluşturmaktadır. "Otuz üç bend" halindeki Hurmuzd Yeşt; Ahura Mazda'ya özgüdür. Onun isimleri, özellikleri ve üstünlüklerine ilişkin anlatımlara yer vermektedir.¹⁵

Adından da anlaşıldığı gibi onun en belirgin özelliği aklı ön plana çıkarmasıdır. O ne aldatan ve ne de aldatılabilen bir kişilik değildir. Bağışlayan ve katıksız iyilikle donanmıştır. Yaratılışın babası, ayın, güneşin, yıldızların ve her varlığın hayatının kaynağıdır. Her zaman var olmuştur ve

¹¹ "Dualizm", *Ana Britannica*, VII, 501.

¹² Ahura Mazda kaynaklarda; "Ûrmuz", "Urmuzd", "Urmuz", "Urmuzd", "Hurmuz", "Hurmuzd", "Hûrmuz", "Hûrmuzd", "Urmus", "Hurmus", "Hurmuz", "Hurmâs", "Hurmîs" ve "Hârmûz" şekilleriyle de geçer.

¹³ Muîn, *Mezdiyesnâ*, I, 231.

¹⁴ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 111; Hinnells, *Şmâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 69; Mokri, M. "Îran", *EI2* (İng.), IV, 12; Boyce, M. "Ahura Mazdâ", *Elr.*, I, 684.

¹⁵ *Avestâ*/Yeştâ, Hurmuzd Yeşt, s. I, 271-285.

var olacaktır. Bir başka ifadeyle o sonsuz varlık sahibidir. Ancak karşısındaki kötülük temsilcisi Ehrimen, zaman zaman kötülükleriyle ona zarar vermekte, dünyaya kötülükleri salmaktadır. Ancak bunun da sonu gelecek ve bir zaman Ehrimen yenilgiye uğratılarak yok edilecek Ahura Mazda mutlak ve tartışmasız gücüyle egemenlik kuracaktır. Ahura Mazda'nın övgüsüne yer veren ifadelerde onun doğayla çok yakın ilişkileri içerisinde olduğu hep vurgulanır. Onun yıldızlarla süslenmiş elbiseleri vardır. Onun en güzel görünümü, güneşin gökte ışın saçan görünümündedir. Güneşin onun gözü olduğu söylenir. Tahtı arş-ı alada, göklerin aydınlık yurdunda bulunmaktadır. Orada bulunan sarayında melekler onun emirlerini yerine getirmek için koşuştururlar. Bu simgesel nitelemelerin gerçek olduğu kanısında olan birtakım Zerdüşt inanırları da vardır. Ancak, birçok mitolojik değerın soyut anlamlar ifade ettiği ve simgesel özellik taşıdıkları bilinmektedir.¹⁶

Zerdüşt inanırlarının temel inançlarına göre; Ahura Mazda bütün iyiliklerin üzerinde en iyi ve en kutsal, kötülüklerle hiçbir ilgisi bulunmayan bir varlık olarak kabul edilir. İnanışa göre Ahura Mazda, bütün aydınlıkların, hayatın, güzelliklerin, mutluluklar ve sağlığın kaynağıdır.¹⁷

Eski Farsça'da genellikle "tanrı" anlamında kullanılmış olan Hurmuz ve diğer türevleri birkaç bin yıl geçtikten sonra Ahura Mazda şeklini almıştır. *Avestâ*'da; "Ahura", Brahmanların *Veda*'sında; "Asura" kelimeleri Sanskritçe ve *Avestâ* dilindeki "Ahu" sözcüğünden gelmektedir. Hintlilerce "Asura" büyük tanrılardan birinin adı olarak kabul edilir ve *Veda*'da Vârûna'nın lakabı olarak geçer.¹⁸ *Avestâ*'da "büyük" ve "önder" anlamlarındaki Ahura kelimesi *Gâtâlar*'da ve *Avestâ*'nın diğer bölümlerinde "emir" ve "komutan" anlamlarında bir nitelemedir ve Pehlevi'ye "Xûtai" olarak çevrilir.¹⁹

Ahâmeniş hükümdarları büyük tanrıya "A(h)ura Mazda" adını verirler. Eski Fars kitabeleri de bu gerçeği onaylar. Buradan hareketle İranlıların ortak tanrısının Zerdüşt'ün Ahura Mazda'sı olduğu sonucuna

¹⁶ Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 69-70.

¹⁷ Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 70.

¹⁸ Muîn, *Mezdiyesnâ*, I, 231-234; İsfehânî, *Îrân Ez Zerduşt Tâ Kıyâmhâ-yi Îrânî*, s. 57.

¹⁹ Muîn, *Mezdiyesnâ*, I, 231-234; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 80; Kuiper, F. B. J., "Ahura", *EIr.*, I, 683-684.

gidilemediği gibi, Ahâmenişler'in tamamıyla Zerdüş't inanışına bağlı oldukları yargısına da varılamaz. Ancak zamanla Ahura Mazda, Zerdüş't tarafından bütün İranlıların tek tanrısı haline gelmiştir. Mezdiyesnâ'da yüce tanrı Ahura Mazda'dır. Büyük melekler/İmşâspendler onun tarafından yaratılmıştır. O en büyük yaratıcı *Avestâ'*da; "dâtâr", "dadhvâh", Pehlevi dilinde; "dadâr" güç ve bilginin bizzat kendisidir. Bütün hayırların kaynağıdır.²⁰

Mezdiyesnâ inanışında; doğruların ve iyilerin, baştan başa doğruluk, iyilik ve temizlikler dünyasının yaratıcısının adı olan Ahura Mazda, Pehlevi dilinde ve *Pâzend'*te; "Ohrmezd", "Hormezd", "Ormezd" ve "Ahuray Mazd", Farsça'da; "Ahura Mazda" ve "Hurmuz" şekillerinde geçer. *Gâhân* metinlerinde sadece "Ahura", "Mazda" ve "Mazda Ahura" şekilleri; *Avestâ'*nın diğer bölümlerinde ise daha çok "Ahura Mazda" şekli yer alır.²¹

Ahura Mazda ismi "Ahura" ve "Mazda" olarak iki kelimededen oluşan bir bileşiktir. Ahura; Sanskrit dilinde "Asura" adıyla bilinen, eski Hint mitolojisinde bir grup deve (daivā) verilen addır. Bu kelime daha sonraları İran mitolojisi ve dinî metinlerinde önceleri "Vârûne" daha sonra da "hudâvend" ve "âferidegâr" şekline dönüşmüştür. Eski Hint mitolojisinde "Percâ-Petî" (İran mitolojisindeki Zervan) yaratılış tanrısı, ilk çağların evrenin başlangıcında tek ve bütün tanrıların babası olarak bilinen tanrısıdır.²²

Ahura, *Avestâ'*da "büyük ve önder" anlamlarıyla "Mihr" ve "Apâmnâpât" adlı tanrılar için de kullanılan bir nitelemedir. Gâhânlar ve Yeni *Avestâ'*da insanların sıfatı olarak *büyük, komutan ve önder* anlamlarıyla Pehlevi dilinde de "hutây" ve "hudây" şekillerine dönüşmüştür. İranlıların Ahura'ya ekledikleri "mazda" ise; "akıllı, bilge, zeki" anlamındadır ve Pehlevi dilinde "dânâk" ve "dânâ" şekline dönüşmüştür. Sanskrit dilinde "mizās" İranlıların bu "mazda" kelimesinin yakın anlamı olarak "bilgi" ve "akıl" anlamındadır.²³ Bu ad *Şâhnâme'*de "hudâvend-

²⁰ Muîn, *Mezdiyesnâ*, I, 234-235; Boyce, M. "Ahura Mazdâ", *Elr.*, I, 685.

²¹ Dûsthâh, *Avestâ*, II, 936.

²² Dûsthâh, *Avestâ*, II, 936.

²³ Dûsthâh, *Avestâ*, II, 936.

i cân u hired: *can ve aklın sahibi*" olarak geçer. Ahura: "*tanrıların lideri, önderi, büyüğü*" anlamındadır. ²⁴

Ahura Mazda şekliyle bu sözcük "server-i dâna", "hudâvendigâr-i âgâh" anlamlarında hem Zerdüşt öncesi devirler ve hem de özellikle Zerdüşt'ün peygamberliğinden sonra iyilikler ve doğruluklar evreninin en büyük yaratıcısı olarak inanılmış ve tanınmıştır. *Avestâ*'da zaman zaman adıyla birlikte bazen de adının yerine kullanılan "spent mînû", "mînû-yi vercâvend", onun özel dünyasıdır. Temizlikler ve iyilikler ile kötülükler ve karanlıkların mücadelesinde her zaman Ehrimen'in karşısında yer almıştır. ²⁵

2.2. İmşâspendler/Tanrı'nın oğulları ve kızları

İmşâspend/İşâsfend/İmehrspend, *Avestâ*'da "amesha: ebedî, ölümsüz" ile "spenta: kutsal, temiz, saf, yarar, çare" anlamlarındaki iki kelimeden oluşur ve İmşâspendân çoğul şekliyle; "ölümsüz kutsallar", "kutsal ölümsüzler", "ölümsüz temizler" anlamlarını ifade eder. Terim olarak da Mazdeizm'in en büyük melekleidir. Bazı metinlerde "Emhûspendân" şeklinde de geçen bu melekler Gâtâlar ve Yeştler dahil her yerde bu meleklerin yücelikleri, üstün yetenekleri ve büyüklükleri söz konusu edilmektedir. ²⁶

Bundehişn gibi bazı Pehlevice metinlerde Ahura Mazda'nın yarattığı ilk varlığın "zaman" olduğu ifade edilse de genel kabule göre Ahura Mazda ilk olarak bu kutsal ölümsüzleri yaratmıştır. Bunlar Ahura Mazda'nın sembelleri olarak kabul edilirler her birinin karşılarında özel düşmanları vardır. İmşâspendlerin sayısı gerçekte altı olarak kabul edilir. Ancak daha sonraki dönemlerde Surûş da bunlar arasına katılarak sayıları yediye çıkartılmıştır. Bazılarınca da Ahura Mazda ile birlikte bunların sayısı yedi olmaktadır. ²⁷

İmşâspendlerin altı tane olduğu rivayet edilir. Spend Mînû -daha sonraları Ahura Mazda- başta olmak üzere sayıları yediye bulmaktadır.

²⁴ Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 80.

²⁵ Dûsthâh, *Avestâ*, II, 936; Curtis, *Ustûrehâ-yi Îrânî*, s. 9.

²⁶ Dusthâh, *Avestâ*, II, 925; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 102; Ayrıntılar için ©Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 123-127; İftihârzâde, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, s. 178; Hinnells, *Şimâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 71.

²⁷ Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîr-yi Îrân*, s. 15; Komisyon, *Târih-i Îrân-i Bâstân*, s. 64.

Ferverdîn Yeşt'te; bunların yedi tane oldukları konusunda açıklamalara yer verilmiştir. Bununla birlikte Pehlevi mitolojisinde sayıları daha fazla olarak belirtilmektedir. Orada en az otuz İmşâspend'ten söz edilir. Ancak genel görüş ve rivayetlerin ortak kabulüne göre bunların sayısı yedi olarak benimsenmektedir. Bunlardan altı tanesinin ismi günümüz İran'ında kullanılan takvimin altı ayının adıdır.²⁸

Kutsal ölümsüzlerden her biri, Ahura Mazda'nın özelliklerinden birini simgeler, onun kutsal özelliklerden biriyle ilişkilendirilir. Varlık aleminin belli bir kısmı bunlardan birinin sorumluluğundadır. Yaratıcının emriyle onun egemenliği altında görev yaparlar. Yılın altı ayı ve ayın altı günü bu meleklerin adlarıyla bilinmektedir. Bu isimler sırasıyla şunlardır:

2.3. Behmen/Vahu Manah/İyi Düşünce

Behmen: "*iyi düşünce*". Mazdeist inanışta İmşâspendlerin en büyüklerinden ya da büyük meleklerden birinin adı olan Behmen, *Avestâ*'da; "*Vohu Manah/Homene*", Pehlevi'de; "*Vohuman*", Farsça'da; "*Vehmen/Behmen*" adıyla bilinir. İlk yaratılanlardan biridir. Yesna'da Ahura Mazda'nın oğlu olarak nitelenen Behmen kıyamet gününde hakemlik yapacaktır. İnsanların iyi düşünmelerini sağlayan güç odur. Ölümden sonra dirildiklerinde de iyilerin ruhlarını cennetin en yüce katlarına götüreceğine inanılır.²⁹

Vohu Manah; "*Vehû: iyi/güzel*" ve "*mene: yaratılış/huy*" kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş yeni anlamıyla "*nihâd-i nik: iyi yaratılış*" anlamında bir bileşik kelimedir. *Avestâ*'ya göre; derecelendirme açısından Behmen, büyük tanrı Ahura Mazda'dan hemen sonra gelmektedir. Aynı zamanda Ahura Mazda'nın ilk yarattığı varlıktır. Onun sağında oturur. Behmen, Cennet aleminde Ahura Mazda'nın en iyi huylu temsilcisidir. Dünyada ise yararlı bütün hayvanlar onun emrine verilmiştir.³⁰

²⁸ Muîn, *Tahlîl-i Heft Peyker*, s. 5-6.

²⁹ Dusthâh, *Avestâ*, II, 952; Afîfî, *Esâtîr*, s. 464; Pûrdâvûd, *Ferheng-i Êrân-i Bâstân*, s. 72-73; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 182; Âmûzgâr, *Târih-i Esâtîrî-yi Êrân*, s. 16; Komisyon, *Târih-i Êrân-i Bâstân*, s. 65; Mokri, M. "İran", *EI2* (İng.), IV, 11.

³⁰ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 103; Afîfî, *Esâtîr*, s. 442; Hinnells, *Şmâht-i Esâtîr-i Êrân*, s. 71-72; Mokri, M. "İran", *EI2* (İng.), IV, 11.

Yılın on birinci ayı ve her ayın ikinci günü, Behmen adına ayrılmıştır. *Avestâ*'da cehennem; "yalanın evi", cennet de "Behmen'in evi"dir. Behmen'in görevlerinden biri de insanlara iyi sözler öğretmesi ve onları boş, saçma sözlerden uzak tutmaya çalışmasıdır. Hayvanlar arasında horoz, çiçekler arasında beyaz yasemin, giysilerden beyaz elbise ona özgüdür. Behmen ayının ikinci günü "Behmencene" ya da "Behmengân" adı verilen bir tören düzenlenir. Behmen bulutu, Fars edebiyatında bol yağmurlu bulut olarak kabul edilir.³¹ (☉Behmencene), (☉Behmengân)

Avestâ'da "Vehumana", Pehlevi dilinde "Vehuman" şekilleriyle geçen Behmen iki kelimededen oluşan bir bileşiktir. "Vehu: iyi, güzel", "men: huy, düşünce, ahlak" anlamlarında kullanılır. "Vehumana: iyi niyetli, iyi yaratılışlı, iyi düşünceli ve iyi ahlaklı" anlamlarını ifade eder. Behmen adı Yunanca bir kelimedir.³² Zerdüşt inancında "altı büyük melekler" olarak kabul edilen "İmşâspendler" in birincisidir. Behmen bütün bunların önünde yer alır ve "furuğan furûğ: ışıklar ışığı" olarak da adlandırılır.³³ "Özü, sözü doğru insan", "başı küçük bilgisi büyük kimse", "bedenine oranla eli uzun insan", "yağmurlu bulut" anlamları da vardır. İran hükümdarlarından İsfendi-yâr'ın oğlu Behmen'de sözü edilen nitelikler bulunduğundan ya da Behmen adında bir meleğin adından uğur alınarak kendisine bu isim verilmiştir. Bazı Fars filozofları da bu kelimeyi "akl-ı evvel: ilk akıl", "cevheri evvel: ilk cevher" anlamında kullanırlar.³⁴ Tahta çıktığında yedi iklime egemen olmak için faaliyetler gösterdiği ve egemenliği altındaki toprakların çok geniş olmasından dolayı "Dırâzdest: eli uzun" lakabıyla da bilinmektedir. Behmen'in annesi ünlü tarihî kişiliklerden Tâlût'un soyundandır. Tarihçilerin ortak görüşlerine göre o, ferman ve mektuplarında önce Allah'ın adını yazarak başlayan ilk hükümdardır. Son derece adaletli bir padişah olan Behmen döneminde her yer onarılmış, her bölgede insanlar

³¹ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 103; Pûrdâvûd, *Ferheng-i Êrân-i Bâstân*, s. 72; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 183.

³² Dûsthâh, *Avestâ*, II, 952; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 137; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 227; Komisyon, *Târîh-i Êrân-i Bâstân*, s. 65; *Luğatnâme*, "Behmen", XI, 433; Muîn, *Ferheng*, "Behmen", V, 305; Enverî, *Sohen*, "Behmen", II, 1086.

³³ Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 182-183; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 227.

³⁴ *Ferheng-i Ziyâ*, "Behmen", I, 386.

huzur ve güven içinde yaşamıştır.³⁵ Aynı zamanda “İsfendiyâr oğlu Behmen” ve “Vehmen” adlarıyla da bilinir. Yunanlı tarihçiler ondan “Dirâzdest”, Bizanslı yazarlar ise “Longimanus” unvanıyla söz ederler.³⁶

2.4. Asha/Ordîbehişt/Doğruluk

Ordîbehişt/Asha: *Avestâ*'da; “Arta-vahishta” “Asha-vahishta”, “asha”, Ašāvahšta: *doğruluk, dürüstlük, kanun, temizlik* ile “hishta; en iyi”³⁷ anlamlarındaki iki kelimenin birleşerek oluşturdukları “en iyi varlık, dünyanın en iyisi, iyi düzen”, “en iyi doğruluk”, “en iyi temizlik” anlamlarında bir kelimedir. Ordîbehişt, manevî dünyada Ahura Mazda'nın doğruluk, temizlik ve kutsallığının simgesi, maddi alemde ise, yerküredeki bütün ateşlerin sorumlusudur.³⁸

“Kutsal ölümsüzler” olarak inanılan meleklerin en güzeli olduğuna inanılır. Sadece yanlışlıklar karşısında oluşuyla değil, tanrının kanunlarının temsilcisi olduğu, dünyanın etik düzenini sağlaması nedeniyle de önemlidir. Asha'yı tanımayanlar, cennet yüzü göremezler.³⁹

Ordîbehişt, *Avestâ*'nın birçok yerinde saygınlığı ve övgülerle anılmaktadır. Yeştlilerin bir tanesi bunun özellikleri ve övgüsüne ayrılmıştır. Yesnalarda Ahura Mazda'nın dünyayı yaratırken Ordîbehişt'in yardımıyla bitkileri yaratmıştır. Eski İran takviminde her ayın üçüncü günü ve her yılın ikinci ayına bu İmşâspend'in adı verilmiştir.⁴⁰ Bu ölümsüzü razı

³⁵ Firdevsî, *Şâhnâme* (Dorc 2), “Pâdişâhî-yi Behmen-i İsfendiyâr” ; Gerdizî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 54-55; *Habîbu's-siyer*, I, 204; Rezmçû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 170-171; *Âneन्द्रâc*, “Behmen”, I, 815.

³⁶ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 137.

³⁷ Farsça'daki “bihişt: cennet” kelimesi de bu kökenden gelmektedir.

³⁸ *Dusthâh*, *Avestâ*, II, 907; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104; Pûrdâvûd, *Ferheng-i Êrân-i Bâstân*, s. 55; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 92-93; İftihârzâde, *Êrân, Âyîn ve Ferheng*, s. 181; Afîfî, *Esâtîr*, s. 432; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Êrân*, s. 16; Komisyon, *Târîh-i Êrân-i Bâstân*, s. 65; Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Êrân*, s. 72; Mokri, M. “İran”, *El²* (İng.), IV, 11.

³⁹ Hinnells, *Şînâht-i Esâtîr-i Êrân*, s. 74.

⁴⁰ Afîfî, *Esâtîr*, s. 432.

etmeyenler cennete giremezler. Dünyanın düzenini, tanrısal sistemi ve dünyanın ahlak sistemini simgeler.⁴¹

2.5. Şehrîver

Şehrîver: *Avestâ'* da; "Khshathra-Vairya" iki kelimededen oluşmaktadır. Birinci kelimesi "şehir: saltanat, memleket, ikinci kelimesi ver: istenen, bileşiğin anlamı ise, "istenen, arzulanan saltanat, istenen ülke" dir. *Avestâ'* da Şehrîver; Ahura Mazda'nın ebedi, geçici olmayan ülkesi, yok olmayacak yurt ve yüce cennet olarak tanımlanmaktadır. Ruhânî alemde, tanrısal saltanatın temsilcisi, tanrının gücünün ve iktidarının simgesi, maddi alemde ise, metallerin koruyucusudur. Adaletle yöneten hükümdarların gücü ondan kaynaklanmaktadır. Merhamet ve mürüvvet meleği olarak da bilinmektedir. Yılın altıncı ayı, ayın dördüncü gününde kutlanan ve törenler düzenlenen Şehrîvergân adlı gün, adını ondan almaktadır. Reyhân ve İspergem ona özgü bitkiler arasında yer almaktadır. Mihr tanrısı ve gökyüzü tanrısı onun dostları, Sauru devi de onun düşmanları ve muhalifleri arasında yer almaktadır.⁴²

2.6. İsfendârmuz/Armaiti

Sifendârmûz: *Avestâ'* da; "Spenta ârmaiti", Pehlevicede; "Spendârmat", Farsça'da; Spendârmûz, İsfendârmûz, Sfindârmûz ve İsfend isimleriyle bilinir. "Spent: *kutsal*", "armaiti: *alçak gönüllülük ve fedakârlık*", *Avestâ'* da; "yeryüzü", Pehlevi dilinde ise, "olgun, tam akıl" anlamlarını verir. Manevî dünyada, Ahura Mazda'nın sevgisini, sabır ve alçak gönüllülüğünü, maddî dünyada da yeryüzünden sorumlu meleği, dürüst, iffetli ve kocalarına bağlı kadınları simgeler. Mazdeizm'de büyük meleklerden biri olarak kabul edilir. Bu yüzden dişil olarak bilinmekte ve Ahura Mazda'nın kızı olduğuna inanılmaktadır. O, yeryüzünü mutlu, mamur bir hale getirmek, temiz saklamak ve bollukla doldurmakla görevlidir. Bu yüzden ziraatla uğraşanlar, yapı işlerinde çalışanlar Sifendârmûz'un hoşnutluğunu kazanırlar. Âreş-i Şivatîr'in yanında bulunmuş ve İran-Turan

⁴¹ Pûrdâvûd, *Ferheng-i Êrân-i Bâstân*, s. 56; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Êrân*, s. 16.

⁴² Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104; Afîfî, *Esâtîr*, s. 567; Pûrdâvûd, *Ferheng-i Êrân-i Bâstân*, s. 60; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Êrân*, s. 17; Komisyon, *Târîh-i Êrân-i Bâstân*, s. 65.

sınırlarının belirlenmesi amacıyla ona ok ve yay seçmesini emretmiş olan da bu melektir.⁴³

2.7. Hordâd ve Mordâd

Hordâd ve Mordâd: *Avestâ*'da; "Amertât: ölümsüzlük, ebedîlik (olumsuzluk edatı e+mer: ölüm + son ek tât:)", Pehlevi dilinde; "Hordât" ve "Emürdât", Yeni Farsça'da; "Emordâd" ya da "Mordâd" şeklinde kullanılan bu kelimeler, sırasıyla "olgunluk, yeterlilik ve sağlık", "ölümsüzlük ve ebedîlik" anlamlarını ifade etmektedirler. Mezdiyesnâ inancının bu iki büyük meleği daha çok birlikte anılırlar. Her ikisi de Ahura Mazda'nın olgunluğu ve ebediliğini simgelemektedir. Ahura Mazda, Hordâd'ın mutluluğunu, Mordâd'ın ebediliğini, dünya hayatını kutsal inancıya göre düzenleyenlere bağışlamaktadır.⁴⁴ Bitkiler onun emrine ve sorumluluğuna verilmiştir. Her zaman sulardan sorumlu Hordâd ile birlikte bulunmaktadır. Mezdiyesnâ inancında kişinin herkesin ulaşmak istediği, aynı zamanda Mordâd'ın özelliği olan olgunluk derecesine erişmesi için beş İmşâspend'e özgü barış ve uyumluluk, doğruluk ve dürüstlük, alçakgönüllülük ve insan sevgisi, göksel bir yönetim kurarak insanoğlunun rahat ve huzurunu sağlama, sağlıklı bir hayat kurma gibi sıfatlarla donanmış olması gerekmektedir.⁴⁵

Hordâd *Avestâ*'da; "Haurvatât: olgunluk ve erişkinlik", Pehlevi dilinde; "Hürdat/Xürdat", Farsça'da; "Hordâd" olarak bilinir. Bu İmşâspend'in dünyadaki görevi suları korumak, cennetteki işi de iyiler ve iyilikleriyle insanların gönüllerini kazananlara sağlık ve mutluluk sunmaktır. *Avestâ*'da Hordâd ile Mordâd her zaman birlikte anılırlar. Yeştlerden biri Hordâd İmşâspend'in övgüsüne ayrılmıştır.⁴⁶

⁴³ Bîrûnî, *el-Âsâru'l-bâkiye*, 29; Dûsthâh, *Avestâ*, II, 1003; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 104, 317; Afîfî, *Esâtîr*, s. 553; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Êrân*, s. 17; Hinnells, *Şmâht-i Esâtîr-i Êrân*, s. 74.

⁴⁴ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 121, 253; Afîfî, *Esâtîr*, s. 440-441; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 306; Mokri, M. "İran", *El²* (İng.), IV, 11.

⁴⁵ Dusthâh, *Avestâ*, II, 924-925; Pûrdâvûd, *Ferheng-i Êrân-i Bâstân*, s. 57, 59; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 121; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Êrân*, s. 17-18; Boyce, M., "Amurdâd", *Elr.*, I, 998.

⁴⁶ Afîfî, *Esâtîr*, s. 497.

Her ayın altıncı günü Hordâd adıyla bilinir. Hordâd, ağaçlar ve bitkileri yaratmak ve beslemekle, kötülükleri ortadan kaldırmakla görevlidir. Her ayın yedinci günü ise, Mordâd'ın sorumluluğundadır. Mordâd, dünyayı korumak, bitkisel kökenli gıdaları sürekli olarak sağlamak, açlık, zarar ve hastalıkları ortadan kaldırmakla görevlidir. Su hizmetleri Hordâd'ın, bitkileri korumak da Mordâd'ın görevidir. Her ayın bu iki meleşin adını taşıyan altıncı ve yedinci günleri, "Ceşn-i Hordâdgân" ve "Ceşn-i Mordâdgân" adlarıyla törenler düzenlenmektedir. Zerdüş Hordâd günü dünyaya gelmiştir. Rivayetlere göre kıyamet de bu günde olacaktır. Îzed Teşter, Îzed Ferverdîn ve Îzed Bâd, Hordâd'ın yardımcıları, Îzed Reşen, Îzed Âştâd ve Îzed Zâmyâd ise Mordâd'ın yardımcılarıdır. Açlık ve susuzluk devi (Târîç ve Zârîç), Hordâd ile Mordâd'ın düşmanları arasında yer alırlar. Zambak Hordâd'a özgü bir çiçektir.⁴⁷

2.8. Surûş

Zerdüş inancının en sevimli çehrelerinden biri olan Surûş, bütün dinî ayinlerde hazır bulunur. Surûş ya da *Avestâ*'daki şekliyle "Sraosha: itaat etme, emirleri yerine getirme" anlamında bir sözcüktür. Pehlevicede; "sroš", *Avestâ* kökenli Srav/sru: işitmek sözcüğüyle (Gâtâlar'da daha çok bu anlamda kullanılır). "Surûd", "surûden" ve "surâyîden" kelimelerinin bu kelimeyle ilgileri vardır, kökenleri aynıdır. Mezdiyesnâ inancının temel tanrılarında biri olarak "kutsal", "iyi", "ödüllendiren", "güçlü", "galip" ve "cesaretlî" sıfatlarıyla nitelenir. Bu tanrının temel görevi, insanlara kulluğu nasıl yapmaları gerektiğini öğretmek, tanrıya karşı görevlerini yerine getirmelerini sağlamaktır.⁴⁸ "Hâtîf-i gaybî: *gaupten seslenen*" nitelemesiyle de bilinen Surûş, Zerdüş inancında Ahura Mazda'nın emirlerini, kutsal mesajlarını taşıyan bir sembol olarak kabul edilir. *Şâhnâme*'nin bazı bölümlerinde tanrının mesajlarını insanlara ulaştıran bir ulaktır. Surûş, Siyâmek ve Keyûmers gibi emirlere Ahura Mazda'nın emirlerini iletmiş gibi, onların aleyhinde planlar kuran Ehrimen ve yandaşlarının hile ve

⁴⁷ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 105; Pûrdâvûd, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, s. 59; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 122, 254; Afîfî, *Esâtîr*, s. 441; Boyce, M., "Amurdâd", *Elr.*, I, 998.

⁴⁸ Bîrûnî, *el-Âsâru'l-bâkiye*, 319; Dûsthâh, *Avestâ*, II, 1007; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 246; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 326; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 395; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 271; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 241; Komisyon, *Târîh-i Îrân-i Bâstân*, I, 77; Hinnells, *Şimâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 75; Berzger, H.-Sâdikî, F., "Surûş", *Dânişnâme*, I, 482; *Luğatnâme*, "Surûş", XXIX, 495.

düzenlerinden de haberler getirmekte, Ferîdûn ile Dahhâk arasındaki çetin savaşta Ferîdûn'un yanında yer alarak ona destekte bulunmaktadır.⁴⁹

*Avestâ'*nın Gâtâlar ve diğer bölümlerinde Surûş, genellikle itaat etme, emre boyun eğme anlamlarında kullanılsa da *Avestâ'*nın özellikle eski bölümleri ve diğer bazı yerlerinde Surûş bir melek olarak nitelenir. Mezdiyesnâ inancısında en önemli tanrılardan biri olarak kabul edilir ve Ahura Mazda'nın emirlerini en güzel şekilde yerine getiren de odur. Makamı ve konumu açısından Mitra ile aynı derecede yer alır. Kıyamet gününde hesap ve ölçü tartı işleri onun tarafından yapılacaktır. Surûş'un asıl görevi dünyanın düzenini korumaktır. Her gece üç kez insanların arasına girer ve onları şeytanların kötülüklerinden korur. Ölümünden sonra da o, ruhların beraberinde bulunur. Geç dönem Mezdiyesnâ edebiyatında Surûş, Allah ile kulları arasında elçilik yapan, ilahî mesaj taşıyan mesaj meleği olarak kabul edilir. Farsça kitaplarda o Cebrail ile aynı melek olarak da ifade edilir. *Avestâ* takvimine göre her ayın on yedinci günü "Surûş rûz" adını taşır ve o günün sorumlusu da yine Surûş'tur. *Avestâ'*da söz konusu melekten defalarca "tanrının ulağı" adıyla söz edilir. Keyûmers oğlu Siyâmek'in ölümü üzerine son derece üzüntüler içinde kalınca Ahura Mazda, Surûş aracılığıyla ona sabır tavsiyesinde bulunmuş, İran hükümdarları ve ünlü kumandanlarının dar anlarında yardımlarına koşarak tanrısal güçle onları desteklemiştir.⁵⁰

Surûş, gerçekte İmşâspendler kategorisinde değilse de, yüceler meclisine girebilen güçlerden ve bazen de Yedi İmşâspend'ten biri olarak kabul edilir. O, itaat ve kötülüklerden sakınma simgesi, aydınlık ve ışığın koruyucusudur. *Avestâ'*da kötülükler şeytanı olarak nitelenen kızgınlık ise onun en büyük rakibidir. Bersem'i ilk olarak Surûş yaydı ve insanlara zemzeme okumalarını emretti. Bütün melekler arasında cinler ve sihirle uğraşanlara daha düşmandır. Seher vakti öten horozlar, Surûş'un emrindedirler ve o, kendilerine insanları sabahleyin uyandırarak tanrıya şükretmelerini sağlamalarını emretmektedir. On birinci Yeşt onun adını taşır. Ayın on yedinci günü, Surûş'un korumasındadır.⁵¹ *Avestâ'*da Surûş adı

⁴⁹ Rezmçû, *İnsân-i Ârmânî ve Kâmil*, s. 189; Rezmçû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 351-352.

⁵⁰ Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 26-327; Berzger, H.-Sâdikî, F., "Surûş", *Dânişnâme*, I, 482-483.

⁵¹ Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 246; Afîfî, *Esâtîr*, s. 560, *Luğatnâme*, "Surûş", XXIX, 495.

daha çok; “kutsal”, “iyi”, “güzel ödül veren”, “zaferden zafere koşan”, “yakışıklı ve güzel”, “güçlü”, “cesur” ve “Ahura Mazda yanlısı” gibi niteliklemlerle birlikte bulunur. *Avestâ*'ya göre o tanrıyı ve İmşâspendleri öven, dinî tören düzenleyen ilk varlıktır. Her zaman uyanıktır. Asla uymaz ve Allah'ın yarattıklarını korur.⁵²

Surûş Yeşt, gerçekte, eski İran'da tasavvuf ehlinin arzu ve hayallerini canlandırmıştır. O alanda Surûş, savaşçı bir insan olarak nitelenmektedir. İyileri ve iyilikleri korumak için şeytanlar ve kötülerle savaşır. Bu yüzden bazı kaynaklarda o, “Pârsâ İzed” ya da tasavvuf terminolojisiyle “mürşid-i kâmil” olarak nitelenir. Daha sonraki dönemler Zerdüşt edebiyatında Surûş, tanrısal kurye görevinde, vahyi insanlara ulaştıran bir ulak olarak kabul edilmektedir. Yesnâ'ya göre; Surûş kıyamet gününde insanların dünyada yaptıkları iyilikler ile kötülüklerin değerlendirilmesi ve hesaplarının görülmesi işiyle görevlendirilecektir. İslâm kültüründe ve buna bağlı olarak da Fars edebiyatında, bu anlamda Cebrail ile benzeşmektedir. *Şâhnâme*'ye göre o, Ferîdûn'un yardımcısıdır. Tanrısal gücüyle onun Dahhâk'ı yenmesini sağlamıştır. Behmendij olayında Keyhusrev'in yardımına koştu. Husrev Pervîz'in hayatı ve saltanatı Surûş'un yardımıyla kesin yıkılıştan kurtuldu.⁵³

Surûş, “hâtif-i sebzipûş: yeşil başlı melek”, “hâtif-i gayb: gayıpten seslenen”, “hâtif-i meyhâne: meyhane meleği” gibi niteliklemlerle de anılır.⁵⁴

2.9. Diğer Tanrılar ve Övülen Yaratıklar

Zerdüşt inancında övgüye yaraşır tanrılar sadece İmşâspendler değildir. Yazata'lar/Yezdân/Tanrılar, tapınmaya ve övgüye yaraşır tanrılar da vardır. Göksel kategorizde, İzedler, yani tapınılacak rütbe ve makamları açısından Ahura Mazda ve İmşâspendlerin ardından üçüncü derecede yer almaktadırlar. Tanrıların sayıları alabildiğine fazla olmakla birlikte bazı tanrılar bazılarına göre daha üst makamlarda bulunmakta ve İran Zerdüşt takviminde ayın belli günleri kendilerine özgü günler olarak verilmiş tanrılardır. Bunların en büyükleri arasında Mitra, Anahita, Azer,

⁵² Dûsthâh, *Avestâ*, II, 1007; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 327; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 272.

⁵³ Dûsthâh, *Avestâ*, II, 1008; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 246-247; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 327.

⁵⁴ Afîfî, *Ferhengnâme*, III, 2609.

Hûm, Repitven, Behrâm gibi önemli tanrılar yer almaktadır. Bunlar için *Avestâ*'da da belli bölümler (Yeşler) bulunmaktadır. Genel kabul ve inanaşa göre, bunlardan çoğu metafizik evrende güneş, ay ve yıldızlar vb gibi büyük varlıkların koruyucuları ya da dua, doğruluk, barış vb değerlerin soyut simgesel görünüşleri ve ifadeleridir. Zerdüş inanışında tanrılar, fizik ötesi evrenin varlıklarıdır.⁵⁵

3.Kötülük Güçleri

3.1.Ehrimen

“Angra” + “mainyeva” kelimelerinden oluşan bu bileşiğin birinci parçası; “yok eden”, “eksilten”; ikinci parçası da: “ruh” ve “akıl” anlamlarını ifade eder. “Yok eden ruh”, “kötü akıl” anlamlarını karşılayan bu bileşik daha sonraları Âhrîmen ve Ehrimen şeklini almış, “kötü akıl”, “şeytan” anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁶ *Avestâ*'da “angra mainyava: kötü akıl, pis akıl” şeklinde geçen bu isim Pehlevi dilinde; “Ahrimen”, Farsça'da; “Ehrimen”, “Ehrimen”, “Âhrimen”, “Ehrâmen”, “Ehren”, “Âhrîme”, “Herîmen” şekillerinde geçmektedir. Bütün kötülükler, pislikler, olumsuzluklar, anlaşmazlıklar, kavgalar, karanlıklar, bilgisizlikler ve zulmün kaynağı odur.⁵⁷ Orta Fars edebiyatında Ehrimen'den “Ganâg Mênög: ortadan kaldıran ve yok eden” adıyla söz edilir. *Avestâ*'da ve Mezdiyesnâ dinî edebiyatında Ehrimen bütün devler, cadılar ve perilerin önderi olarak Ahura Mazda'nın en büyük düşmanıdır.

Ahura Mazda *Avestâ*'da iyilik tanrısıdır. Buradan hareketle düalizm ya da iki tanrılılık söz konusu olmaktadır. Gâtâlar'da açık bir şekilde Mezdiyesnâ inanışının iki tanrılı bir din olduğu ifade edilir. Ahura Mazda'nın karşısında Ehrimen vardır. Ancak çok sayıda değerlendirme, Ahura Mazda'nın bu iki gücün arkasında tek bir kaynak olarak bulunduğunu ortaya koymaktadır. Mezdiyesnâ inanışının temel özellikleri arasında yaygın olarak yer alan inanaşa göre; Ahura Mazda ile Ehrimen'in on iki bin yıl savaş halindedirler. Bu mücadelenin sonunda Ehrimen'in yenileceği, daha sonra da kıyametin kopacağı kabul edilir. Yerde ve gökte

⁵⁵ Hinnells, *Şimâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 78-79.

⁵⁶ Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, I, 622; Oşiderî, *Dânişnâme*, s. 134; Hacaloğlu, *Zerdüş*, s. 70.

⁵⁷ Muîn, *Mezdiyesnâ*, I, 236-237; Dûsthâh, *Avestâ*, II, 934; Hinnells, *Şimâht-i Esâtîr-i Îrân*, s. 80.

bulunan her şeyin iyiler ve kötüler olarak iki gruba ayrıldığı, inanırlarının Ahura Mazda'yı destekledikleri onun Ehrimen'e galip gelmesi için çalıştıkları da yine bu inanışın özelliklerindedir. Bütün rivayetlerde; Ehrimen iyilikler dünyasını yakıp yıkmaya çalışmaktadır. Bu mücadelede Ahura Mazda'nın "İmşâspendân", "Îzedân" adlarıyla yardımcıları ve destekçileri olduğu gibi; Ehrimen'in de kendisine destek veren güçleri vardır. Bunlar genel olarak "dev" adıyla bilinirler ve bu yüzden onun takipçilerine de Mezdiyesnâ'nın karşılığı olarak "Dîvyesnân: şeytana tapanlar" adı verilir. Ehrimen'in destekçileri birkaç gruba ayrılır: birinci grupta lider konumundaki devler/şeytanlar yer alır. Bunlar altı tanedir. "Kemârîkân" adıyla bilinir ve her biri bir İmşâspend karşısında yer alır. İkinci grupta yer alanlar; "yalan", "hırs", "Epûş" ve "Dahhâk" gibi her biri büyük şeytanlardır. Bunlar da Mezdiyesnâ inanırlarının yaptıklarını etkisiz hale getirmeğe çalışırlar. Üçüncü grupta yer alanlar; "küçük şeytanlar"dır. Bunların sayıları çoktur. Bütün bu grupların başında ise tam yetkili ve egemen olarak Ehrimen bulunur. Bütün bu güçleriyle birlikte iyilik güçlerinin karşısında sonsuza kadar dayanamaz. Tanrı Îzed'in gürzünden korkar. Tehmûrs onu bir at şekline çevirerek otuz yıl dünyanın çevresinde sürer. Zerdüş'tün doğumuyla birlikte yeryüzünden kaçarak sonunda mağlub olur.⁵⁸

Fars edebiyatında kötülük simgesi olarak "tanrılar karşısında" bazen de Sâmi rivayetlerden etkilenilerek "İblîs" yerine "meleklerin karşısında" bir güç" olarak yer alır. Çok sayıda şairin dizelerinde yer alan ifadelerden de anlaşıldığı kadarıyla; İslâm kültüründe Ehrimen, "Şeytan" ve "İblîs" kelimelerinin karşılığı olarak kabul edilir.

Ehrimen'in yer aldığı bazı mazmûnlar: "Ehrimen çehr: çirkin, kötü", "Ehrimen çehre: kötü", "Ehrimen hûy: kötü huylu", "Ehrimen zulf: siyah zülüflü", "Ehrimen siyer: doğru olmayan", "Ehrimen kirdâr: kötü davranışlı", "Ehrimen kîş: kötü", "Ehrimen manzar: kötü görünümlü" vb. kavramlar yaygın olarak yer alır.⁵⁹

3.2. Heşem

Avestâ'da; "Aēšhma", Pehlevi dilinde; "Hēšam, Farsça'da; "Heşem" şeklinde bilinir, "gazap ve kızgınlık devi"nin adı olarak geçer. Zerdüş'tü dini

⁵⁸ *Ferheng-i Esâtîr*, s. 110.

⁵⁹ *Ferheng-i Esâtîr*, s. 11.

kaynaklarında adı en zararlı ve en çok tehlikeli devler arasında yer alan bu devin “Hûnînsilâh” sıfatıyla da bilinir, bazen de Kemârikân’ın altılı grubunda yedi rakamını tamamlamak için İmşâspendlerin karşısında yer alır. O, her zaman itaat meleği Surûş’un rakibi olarak bilinir. Sonunda Surûş’un eliyle yok edilir. *Bundehişn*’de Heşem yedi duyuludur. Bu duyularıyla bütün yaratıkları yok etmeği amaçlamaktadır. O, sırat köprüsündeki ruhların en büyük düşmanıdır. Ehrimen onu mücadeleler, çekişmeler ve savaşları teşvik ve tahrik ederek insanlar arasında huzursuzluk çıkarmaya, birbirlerini öldürmeğe tahrik etmektedir.⁶⁰

İslâm kültüründe, özellikle de Fars edebiyatında her ne kadar heşem bir dev olarak artık kabul edilmese bile, kendisi için varolduğu kabul edilen özellikleriyle önemi ve bu Ehrimenî gücün geçmişi, bu arada peygamber ve imamlardan heşem’in kötülüğü, yerilmesi, öfkeyi yenmenin faziletleri konusunda çok rivayetler yer almaktadır.⁶¹

3.4. Dahhâk

Avestâ’da adı “Dahâk”, “Aži/Eji Dahâk”, “Ag-i-Dahâka” şekillerinde geçen, Pîşdâdîler hanedanının beşinci hükümdarı olan Dahhâk, Arap ırkından olduğu gerekçesiyle Dahhâk-i Himyerî⁶² nisbesiyle de bilinir. Firdevsî’nin rivayetine göre, Cemşîd döneminde Arabistan Çölü’nde Mirdâs adında çok iyi bir insan yaşamaktaydı. Mirdâs’ın oldukça çirkin, kötü ahlaklı ancak kahraman ve on bin at sahibi olduğu için de Bîveresp lakabıyla bilinen bir oğlu vardı. İblîs/Ehrimen’in de aldatmalarıyla babası Mirdâs’ı öldürdü.⁶³

Âjî Dahhâk, Ejdehâk, Ejdhâ, Ejdhâpeyker, Ejdhâçeşm, Ejdhâdûş, Ejder ve Araplar tarafından Bîveresp⁶⁴ adlarıyla, *Şâhnâme*’de ve halk arasında on kötülüğü, kötü gelenek ve afeti ilk olarak yapan ve insanlar arasında yaygınlaştıran kişi olduğu inancıyla yaygın “Deh âk/deh ayb: *on ayıp*”

⁶⁰ *Ferheng-i Esâtîr*, s. 181; Afîfî, *Esâtîr*, s. 501.

⁶¹ *Ferheng-i Esâtîr*, s. 182

⁶² Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 156-165; Sıddîkiyân, *Ferheng-i Esâtîrî*, I, 126-193.

⁶³ Gerdîzî, *Zeynu’l-ahbâr*, s. 34; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 441; Dusthâh, *Avestâ*, II, 911; Afîfî, *Esâtîr*, s. 515; Rezmî, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 152-153; Muîn, *Ferheng*, “Dahhâk”, V, 1049.

⁶⁴ Dîneverî, *Ahbârü’t-tvâl*, s. 4.

adıyla da bilinen Dahhâk, klasik İran rivayetlerine göre, çok güçlü bir devdir. Ehrimen, onu üç ağızlı üç başlı, altı gözlü olarak insanları yoldan çıkarmak amacıyla yaratmıştır. *Avestâ'*dan anlaşıldığı kadarıyla Dahhâk, İran topraklarını ele geçirmek ve orada egemen olmak amacıyla İranlıların tapındıkları tanrıya övgülerde bulunmuş, yedi ülkedeki insanları boşaltması için Nâhîd'e kurbanlar adamıştır. Ancak bütün bunlara rağmen sonunda arzusuna ulaşamamıştır. Ferr, Cemşîd'ten ayrıldıktan sonra Dahhâk, Ehrimen'in yardımlarıyla Ferr'i aradı ve kaba kuvvetle İran topraklarını ele geçirdi. Cemşîd'in Şehrînâz ve Ernevâz adlı kızlarıyla evlendi. Bin yıl despot yönetimini sürdürdü. Bu durum, Âbtîn'in oğlu Ferîdûn'un kurbanlar adayarak Nâhîd'in de yardımıyla Ejdhâk'ı yenilgiye uğratıp öldürmesine kadar devam etti. Pehlevi dilinde yazılmış metinlere göre o Denbâvend/Demâvend Dağı'nda tutuklanmıştır.⁶⁵

Kaynakların önemli bir kısmı Dahhâk'ın İranlı olmadığını, Arap kökenli olduğunu kaydederler. Öyle anlaşılıyor ki; İranlı olmayan bir şehriyar, Babil topraklarından kalkmış ve gelip İran topraklarını ele geçirerek egemenlik sürmüştür. Onun yapmış olduğu adaletsiz uygulamalardan geriye kalan acı hatıralar, *Avestâ'* da belirtildiği gibi, onun zararlı ve Ehrimen tarafından yaratılmış, canavarlar arasında yer alan ejderhalar ve yılanlar şeklinde üç başlı, üç ağızlı ve altı gözlü korkunç bir vahşi yaratık olarak canlandırılmasına yol açmıştır. *Şâhnâme'* de Dahhâk, sırtında iki yılan bulunan, Arabistan çöllerinde bir adam şeklinde tasvir edilir. İblîs'in aldatmasıyla babası Mîrdâs'ı öldürmüş, bunun üzerine İblîs kendisine güzel görünümlü bir genç şeklinde görünmüş, onun aşçısı olmuş, hileyle iki omuzu arasını öpmüş ve öptüğü yerden iki yılan çıkmış ve sürekli olarak bu yılanlar onu incitmişlerdir. Bunun üzerine İblîs bir grup doktorla birlikte gelerek bu yılanların zararından kurtulma yolunun onları her gün iki gencin beyniyle bu yılanların doyurulması gerektiğini söylemiştir. Onun döneminde bilgelerin ayinleri gizli, şeytanların işleri de açıktan yapıldı.

66

⁶⁵ Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 442-446; Perveşânî, İrec, "Pişdâdiyân", *DCI*, V, 945-946; *Ferheng-i Esâtîr*, s. 290; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 102; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 475; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi Îrân*, s. 56-57; Afîfî, *Esâtîr*, s. 515; Çegenî, Murâd, "Ejî Dahhâk Yâ Dahhâk Ez Avestâ Tâ Şâhnâme", *Nâme-yi Pârsî*, VI/2, (Tahran 1380 hş.), s. 21-25.

⁶⁶ Firdevsî, *Şâhnâme*, I, 23-25; Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 34-35; *Habîbu's-siyer*, I, 180; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 441; *Ferheng-i Esâtîr*, s. 290; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 475-476;

Bazı İslâmî rivayetler, birtakım farklılıklarla birlikte Bîveresp'in Nuh Peygamber zamanında yaşadığını belirtirler. Suçluları kamçulamak ve idam etmek onun ortaya çıkardığı ceza yöntemleridir. İranlıların "Bin yıl yaşa", sözü onun bin yıl yaşamasından kaynaklanır. İran rivayetlerinde Dahhâk, kötülüğün simgesi ve şer güçlerin varlığa bürünmüş şeklidir. Pehlevi kaynaklarında hırs, kirlilik, büyü, yalan ve laubalilik gibi beş büyük kötülüğün ona ait olduğu belirtilir. Cemşîd, hırsızlık, kendini beğenmişlik, sarhoşluk gibi kötülükleri ortadan kaldırmış, ancak Dahhâk bunları yeniden yaygınlaştırmıştır. Dahhâk'ın kötülüğü ve kötü huyları Fars edebiyatında yaygın olarak işlenmiştir.⁶⁷ İslâm sonrası dönem kaynaklarında da Dahhâk adı birtakım farklılıklarla birlikte yer almaktadır. Başta Hamza-yi İsfahânî (ö.), Taberî (ö.), ve Bîrûnî olmak üzere tarih yazarları eserlerinde ondan söz ederler.

Dahhâk, Babil'de Gongdij ya da Gongbihişt adında bir kale yaptırmıştır. Hârût ile Marût'un baş aşığı asılarak cezalandırıldıkları Babil Kuyusu'nun da bu kalede olduğu bazı kaynaklarda aktarılır.⁶⁸

Hint-İran medeniyetlerinden yazılı belgeler olarak elimizde bulunan kaynaklardan -*Vedalar* ve *Avesta*- elde edilen bilgilere göre, İran mitolojisi ve kahramanlık anlatıları oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. İslâm sonrası dönemde elimize geçtiği ya da Firdevsî'nin *Şâhnâme*'de anlattığı şekillerinde değillerdi. İlk zamanlarda şimdiki hallerinden daha sade ve birtakım başka efsanelerle iç içe bulunuyorlardı. İlerleyen zamanla birlikte söz konusu anlatıların bir kısım unutulmuş, bir kısmına yeni eklemeler yapılmış, ancak sürekli olarak mitolojiden kahramanlık anlatılarına doğru yol almış bir hareket var olagelmıştır. Bu bağlamda iki eski İranlı ünlü hanedanın Pîşdâdîler ve Keyânîler Hint-İran mitolojisinin İran kahramanlık anlatılarına aktarılmasında bu dönüşümün en parlak örnekleri olarak kabul edilmektedir. Gerçekten İran kültür tarihinin üzerinde derin araştırmalar yapılması gereken en önemli kaynaklarından olan Vedalar'dan anlaşıldığı kadarıyla Pîşdâdîler ve Keyânîler hanedanı hükümdarları o zamanın tanrıları arasında sayılmaktadır. Cemşîd Yama adıyla Vedalar'da insanoğlunun ruhânî atası ve ilk günah işleyen kişiliktir. Vedalar'daki

Şemîsâ, *Telmîhât*, s. 383-384; Rezmî, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 194; Muîn, *Ferheng*, "Dahhâk", V, 1050.

⁶⁷ *Ferheng-i Esâtîr*, s. 291

⁶⁸ Dîneverî, *Ahbârü't-tvâl*, s. 4; Şemîsâ, *Telmîhât*, s. 383.

anlatımlara göre Cemşîd'in günahı insanlara ateşi vermek olmasa da Yunan mitolojisinde Promete'nin günahkarlığı ile Hint-İran mitolojisinde Cemşîd'in günahkarlığı arasında büyük bir uyum vardır.⁶⁹

KAYNAKÇA

Afîfî, Rahîm, *Esâtîr ve Ferheng-i Îrân Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran 1374 hş.

Afîfî, Rahîm, *Ferhengnâme-yi Şi'ri*, Tahran 1372 hş. I-III.

Âmûzgâr, Jâle, *Târîh-i Esâtîr-i Îrân*, Tahran 1381 hş.

Ana Britannica

Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *el-Âsâru'l-bâkiye 'ani'l-kurûni'l-hâliye* (nşr. Eduard Sachau), Leipzig 1923.

Curtis, Vesta Sarkhosh, *Ustûrehâ-yi Îrânî* (çev. Abbâs-i Muhbir), Tahran 1373 hş.

Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî (ed. Hasan-i Enûşe), Tahran 1375-1378 hş., I-III.

Dihhudâ, Alî Ekber, *Luğatnâme-yi Dihhudâ*, Tahran 1346 hş. I-L.

Dusthâh, Celîl, *Avestâ*, Tahran 1381 hş., I-II.

Encyclopaedia Iranica/Elr., Komisyon, New York 1985-2000, I-IX.

Enverî, Hasan, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, Tahran 1381 hş., I-VIII.

Firdevsî, Ebu'l-Kâsım, *Şâhnâme* (nşr. Mohl, Julius), Tahran 1377 hş., I-III.

Gerdîzî, Ebu Sâ'id Abdulhay, *Zeynu'l-ahbâr* (nşr. Abdulhayy-i Habîbî), Tahran 1363 hş.

Hândmîr (Giyâsuddîn b. Humâmuddîn-i Huseynî), *Habîbu's-siyer fi ahbâr-i efrâdi'l-beşer* (nşr. Muhammed-i Debîrsiyâkî), Tahran 1353 hş., I-IV.

Harîrîyân, Mahmûd-Şehmîrzâdî, Sâdık Melik-Âmûzgâr, Jâle-Mîr Saîdî, Nâdir, *Târîh-i Îrân-i Bâstân*, Tahran 1382 hş.

Hinnells, John Russells, *Şimâht-i Esâtîr-i Îrân* (çev. Amûzgâr, Jâle-Tefezzulî, Ahmed), Tahran 1382 hş.

⁶⁹ Bahâr, *Ez Ustûre Tâ Târîh*, s. 225.

- İftihârzâde, Mahmûd Rızâ, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, Tahran 1377 hş.
- İsfehânî, Îrân Ez ZerdüşT Tâ Kıyâmhâ-yi Îrânî ❁❁İsfehânî, Rızâ, Îrân Ez ZerdüşT Tâ Kıyâmhâ-yi Îrânî.
- Kezzâzî, Mîr Celaluddîn, *Nâme-yi Bâstân*, Tahran 1381-1382 hş., I-III.
- Mâzenderânî, Huseyn Şehîdî, *Ferheng-i Şâhnâme/Nâm-i Kesân ve Câyhâ*, Tahran 1377 hş.
- Mu'în, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, Tahran 1375 hş., I-VI.
- Mu'în, Muhammed, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, Tahran 1338 hş., I-II.
- Mu'în, Muhammed, *Tahlîl-i Heft Peyker-i Nizâmî*, Tahran 1338 hş.
- Muhammed Pâdişâh, *Ferheng-i Câmi-'i Fârsî/Ânendrâc* (nşr. Muhammed-i Debîrsiyâ-kî), Tahran 1335 hş.
- Oşîderî, Cihângîr, *Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ*, Tahran 1371 hş.
- Pûrdâvûd, İbrâhîm, *Ferheng-i Îrân-i Bâstân*, Tahran 1380 hş.
- Rezmçû, Huseyn, *İnsân-i Ârmânî ve Kâmil Der Edebiyyât-i Hamâsî ve 'İrfânî-yi Fârsî*, Tahran 1375 hş.
- The Encyclopaedia of Islam/EI2* 1954
- Vâhiddûst, Mehveş, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî Der Şâhnâme-yi Firdevsî*, Tahran 1379 hş.
- Yâhakkî, Muhammed Ca'fer, *Ferheng-i Esâtîr ve İşârât-i Dâstânî der Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran 1375 hş.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2008.
- Ziyâ, Şükûn, *Ferheng-i Ziyâ*, İstanbul 1996, I-III.